

УДК 882.6 –1

ІСНАВАННЕ НА МЯЖЫ ЖЫЦЦЯ І СМЕРЦІ Ў АПОВЕСЦІ С. ГРАХОЎСКАГА “ЗОНА МАЎЧАННЯ”

Борбат Т. І. (Установа адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова»,
кафедра літаратуры і міжкультурных камунікацый)

Анатацыя. У гэтым артыкуле аўтар мае намер сфармуляваць эпічную канцэпцыю існавання чалавека, якая была выяўлена ў аўтабіяграфічнай аповесці “Зона маўчання” С. Грахоўскага. Ён хоча паказаць ўмовы ўплыву лагера на ўнутраны свет чалавека.

С. Грахоўскі – пісьменнік складанага і цікавага лёсу. Дзевятнаццаць гадоў мастак правёў у няволі. Аднак ён здолеў выжыць, выстаяць і падняцца з пекла. Хоць паняцце “пекла” ў яго рэлігійным значэнні трактуецца некалькі па-іншаму: у пекле пакутуюць грэшнікі. Савецкі ж лагер – гэта асобны свет, дзе поўнаасцю адсутнічае мараль, дзе абсалютна перамагае зло, дзе пакутуюць у большасці сваёй людзі бязвінныя. Пісьменнік, захаваўшы сябе як асобу, як мастака, адкрыў чытачу жудасную Праўду пра ГУЛАГ.

У 1990 г. С. Грахоўскі выдаў кнігу “Споведзь”, аснову якой склалі аўтабіяграфічныя аповесці “Зона маўчання”, “Такія сінія снягі”, “З воўчым білетам”. “Споведзь” адказвае на шматлікія пытанні і яшчэ больш пакідае іх для роздуму. Што ёсць чалавек? Ці можа ён супрацьстаяць жорсткім абставінам?

Класічная літаратура паслядоўна праводзіла думку аб тым, што нават у самых жудасных умовах чалавек павінен застацца чалавекам. Вядома шмат герояў мастацкай літаратуры савецкага перыяду, якія насуперак абставінам не зламаліся (творы на тэму Вялікай Айчыннай вайны). Менавіта ўпершыню ў прозе С. Грахоўскага маральны аспект высвечаны крыху па-іншаму. Пісьменнік паказаў, як гэта небяспечна дапускаць разбуранне асобы, «калі чалавек становіўся рабом страўніка, траціў годнасць і сорам, пачынаў лазіць па памыйніцах і сметніках, вылізваць у ствалоўцы чужыя міскі, рабіўся “шакалам”» (“Туфта” [1, с. 24]).

Як вядома, пытанне аб уздзеянні лагера на духоўны свет чалавека стала прычынай разыходжання А. Салжаніцына з В. Шаламавым. У рамане “Архіпелаг ГУЛАГ” А. Салжаніцын дакладна акрэслівае пазіцыю В. Шаламава: “У лагернай сітуацыі людзі ніколі не застануцца людзьмі <...>. Усе чалавечыя пачуцці – каханне, сяброўства, зайдрасць, чалавекалюбства, міласэрнасць, жаданне славы пакінулі нас разам з мясам мускулаў” [4, с. 386]. На думку аўтара “Калымскіх апавяданняў”, у лагеры чалавека чакае толькі разбэшчванне: “Лагер разбурае любую душу – начальніка і падначаленага, вольнанаёмнага і зняволенага, кадравага камандзіра і нанятага слесара” [5, с. 70]. Пазіцыя А. Салжаніцына іншая: “Як у прыродзе не адбываецца працэсу акіслення без аднаўлення, так і ў лагеры (і наогул у жыцці) не адбываецца разбэшчвання асобы без яе ўзыходжання. Яны побач” [4, с. 391].

На наш погляд, пазіцыя С. Грахоўскага набліжаецца да пазіцыі А. Салжаніцына, які сцвярджае, што ў лагеры чалавек усведамляе сваю правату, сваю невінаватасць (бо большасць зняволеных – не злачынцы), гэта дазваляе яму адчуць сябе духоўна моцным і нават фізічна больш вынослівым. Імкнучыся захаваць сабе жыццё, чалавек паўстае перад выбарам: ці трэба выжыць “любой цаной” (нават за кошт іншых), ці застацца верным сваім маральным прынцыпам. Гэты крытычны момант адкрывае перад арыштантам два шляхі – шлях духоўнага ўзыходжання і шлях маральнага разбэшчвання, які ператварае чалавека ў ліхадзея.

У аповесці “Зона маўчання” С. Грахоўскі, услед за А. Салжаніцыным, паказвае гэтыя два працэсы. Прытым, калі А. Салжаніцын адзначае, што ў лагеры разбэшчваліся тыя, хто ў мірным жыцці не вызначаўся высокімі маральнымі якасцямі [4, с. 39], то С. Грахоўскі падкрэслівае: сістэма не шкадавала нікога.

Аповесць “Зона маўчання” – самая жудасная з лагернага цыкла твораў С. Грахоўскага. Яна складаецца з невялікіх самастойных апавяданняў, якія ствараюць буйнамаштабны твор, своеасаблівую “лагерную энцыклапедыю”. Пісьменнік выразна паказвае, як адбываўся прадуманы працэс знішчэння чалавека. Першым падступаў голад. Холад, пабоі, непасільная праца, хранічнае недаяданне, “стукацтва” прытуплялі ў падняволеных усе пачуцці і жаданні: “Нават самы дужы і здатны лесаруб <...> праз паўгода трапляе

ў “слабасілку”, аціраецца каля кухні, на сметніках збірае косці, становіцца “шакалам”, “міскалізам”, апухае, перастае ўмывацца і непрыкметна пераходзіць у групу “Д” (“Туфта” [1, с. 21]). Дахадзягай, паводле назіранняў пісьменніка, становяцца не ў адзін дзень. Спачатку чалавека пакідаюць фізічныя сілы, затым маральныя. Душу апаноўваюць злосць, зайздрасць, задавальненне ад усведамлення таго, што ёсць людзі, якія знаходзяцца яшчэ ў горшым становішчы, чым ты. Пісьменнік паказвае зняволенага ў той момант, калі ён набліжаецца да стану “зачалавечанасці”, калі не дзейнічаюць звыклыя маральныя і культурныя механізмы, а застаецца толькі інстынкт выжывання. Так санітар Лясэр аднойчы заўважыў, што ў яго хлевушку “харчуюцца” не толькі пацукі, а і “паабразаны ягадзіцы ў нябожчыкаў” (“Этапы. Этапы. Этапы” [1, с. 128]).

Аднак разбэшчвалі не толькі жудасныя ўмовы існавання і крымінальнікі. “Каты з неабмежаванаю ўладаю” подпісы пад пратаколамі вырывалі здзекамі, інсцыніраванымі расстрэламі, пагрозамі “знішчыць усю сям’ю і ўсю радню (“Чаму? За што? Навошта?” [1, с. 44]).

Самыя жудасныя вынікі сталінскага ГУЛАГа – знішчэнне асобы чалавека, вынішчэнне маральна-духоўнага пачатку. Смерць стала звычайнай з’явай, а гэта, зразумела, змяніла ўсе маральныя каардынаты. Адбываецца перараджэнне чалавека. “У шалмане я назіраў мноства зламаных лёсаў, маральнае падзенне, жорсткасць і сентыментальнасць у адной асобе, бязлітаснасць і чуласць <...>. Я бачыў, як дзялілі і хавалі крадзенае, як прагульвалі ў “буру” і “штос” чужыя шмоткі, маглі прагуляць чалавека і забіць першага, хто пройдзе за акном” (“У шалмане” [1, с. 66]). На мяжы жыцця і смерці ў адных людзях выявіліся лепшыя, а ў другіх – горшыя рысы чалавечай натуры. ГУЛАГ, заснаваны на адмаўленні маралі і яе высокіх законаў, стварыў сваю антымараль і свае жывёльныя законы (“У шалмане”, “Смерць Ангела”, “Дарэмныя пошукі Галівуда”).

Мастак паказаў працэс расчалавечвання, калі чалавека, акрамя ўсяго, пазбаўлялі задавальнення чыста фізіялагічных патрабаванняў. Людзі змагаюцца за жыццё, падвяргаючы яго часам смяртэльнай небяспецы. Каб толькі не хадзіць на работу, вырвацца ў стацыянар, “адны зашывалі сабе рот, прышывалі гузікі на голыя грудзі, рэзалі чэрава, калечылі рукі” (“Брыгада “Ух” [1, с. 78]), “прыкладалі да цела пялёсткі люцікаў, а праз пару дзён з’яўлялася мокрая флегмона, набівалі тэмпературу, на вогнішчы прыпальвалі пятку” [1, с. 81]. Шчасцем абарочваліся абрубленая далонь, загнуўшая рана.

У аповесці “Зона маўчання” С. Грахоўскі стварае панараму лагернага жыцця, падае цэлы калейдаскоп здарэнняў, учынкаў, непасрэдную і адназначную ацэнку якім пісьменнік у большасці выпадкаў не дае. Ён канстатуе. Права аналізаваць аўтар пакідае за чытачом.

Пытанне аб тым, ці можа чалавек захаваць сваё сумленне ў бесчалавечных умовах, думаецца, не можа мець універсальнага адказу. Але варта пагадзіцца з думкай пісьменніка, “што ГУЛАГ не здолеў знішчыць Веру людскую, Дабро і Спагаду”. Яны прарываліся праз абсурдную рэчаіснасць і “ў тым жахлівым пекле набывалі зусім канкрэтны змест: праз апошні сухар, ахвяраваны сябру, рэшткі адзежыны, накінутыя на плечы дахадзягі, праз ласкавы дотык чыесці рукі, усмешку, слова” [2, с. 249].

Літаратура

1. Грахоўскі, С. Выбраныя творы : у 2 т. / С. Грахоўскі. – Мінск : Маст. літ., 1994. – Т. 2 : Крыжавы шлях : Аповесці. Апаবাদанні. – 1994. – 448 с.
2. Ламека, Л. Асвечанае трагедыяй / Л. Ламека // Польшыя. – 1991. – № 3. – С. 248–250.
3. Савік, Л. Святых пакутнікаў імёны / Л. Савік // Звязда. – 1992. – 18 жн. – С. 4.
4. Солженицын, А. И. Архипелаг ГУЛАГ : в 3 т. / А. И. Солженицын. – М. : Сов. писатель – Новый мир, 1989. – Т. 2. – 636 с.
5. Шаламов, В. Новая проза / В. Шаламов // Новый мир. – 1989. – № 12. – С. 70.